

НАҚҚОШЛИК

БОЛАЛАР МУСИҚА ВА
САНЪАТ МАКТАБИ УЧУН
ЎҚУВ ДАСТУРИ

Сўз боши

Республикамиз мустақилликка эришгандан бери миллий маданиятнинг тараққий этишига катта аҳамият берилмоқда; жумладан, Ўзбек халқининг жуда қадимий бой наққошлик санъатини ўрганишга кенг имкониятлар яратилган.

Болалар мусиқа ва санъат мактабларида таълим олишга киришиб, наққошлик санъатини ўрганиш учун дастлабки қадамларини қўя бошлаган ўқувчиларнинг наққошлик санъатига бўлган қизиқишларини ошириш, бадиий эстетик дидини тарбиялаш ва наққошлик санъати намуналарини ўргатиш, боланинг наққошлик санъати бўйича қобилиятини ривожлантириш мутахассис-мураббийнинг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади.

Ўқитувчи ўқувчининг наққошлик маҳоратини ошириш билан бир қаторда, унинг камолоти, маънавий дунёсини кенгайтириб боришга ҳам алоҳида эътибор бериши ўринлидир. Биринчи дарсдан бошлаб, барча машғулотларни ўқитувчи мароқли, қизиқарли ва тушунарли қилиб ўтказишга интилиши лозим.

Наққошлик санъати ўзининг ўзоқ тарихига эга. Ганч ўймакорлигида нақш чизиш муҳим аҳамиятга эга. Нақш чизишни яхши билмасдан туриб ганчни ҳар қанча чиройли қилиб ўймайлик, бари бир сизни етук уста наққош деб тан олмайди. Нақшнинг ўзи нима? Унинг қандай турлари бор? Бу нақшларни қандай қоидаларга асосланиб қайси тартибда ўрганиш керак? деган саволлар туғилади. Нақшлар қайси бино ёки буюмни безамасин, ўзига хос услуб ва технология талаб этади. Шунинг учун ҳам ота - боболаримиз нақш турларини пухта ўрганганликлари учун ҳаётдаги шодликни ҳам, ғам кулфатни ҳам жонли чизиқлар, ранг - баранг нақшлар орқали бера олганлар

Албатта нақшлардаги мазмун ва маънони ўқий олиш учун кишида бадиий маълумот, ўзига хос бир санъат бўлиши керак. Нақш арабча тасвир, гул деган маънони билдириб, элементлари маълум тартибда такрорланадиган ўсимликсимон, геометрик шакллар ҳайвон, қуш ва бошқаларнинг схематик тасвиридан ташкил топган безак. Ҳар қандай материалга нақш ишлаш мумкин.

Чунончи, тошга, ганчга, мисга, ёғочга ўйиш ёки қоғоз, мато, ёғочга, ганчга чизиб, бўяш ишлаш ва хоказо. Албатта буларни ишлашдан олдин нақш чизиш геометриясини билиш зарур.

Ганч ўймакорлигида ишлатиладиган нақшлар мазмунига кўра - ўсимликсимон, геометрик, гулли гирих, рамзий ва бошқа турларга бўлинади.

ЎСИМЛИКСИМОН НАҚШ - табиатдаги барг, банд, дарахт, бута, ғунча ва бошқа нарсаларни наққош томонидан стиллаштириб олинган шаклини маълум қонуниятлар асосида такрорланишидан ҳосил қилинган.

ГЕОМЕТРИК НАҚШ - турларидан бири гирих бўлиб, чигал, тугун деган маънони англатади. Хандасий нақш мураккаб нақш тури. У геометрик нақш турларидан бири бўлиб, турт бурчак, учбурчак, айлана ва ёйлар ҳамда кўпбурчаклардан ташкил топади. Тузилиши жихатидан тўғри чизиқ, эгри чизиқ ва аралаш чизиқлардан ташкил топган гирихга айтилади. Геометрик

нақш узлуксиз раппортлардан ташкил топган бўлиб, ҳар бир раппорт ўз тузилишига эга. Европада арабеска деб юритилади.

ГУЛЛИ ГИРИХ - ўсимлик ва геометрик нақш элементлардан ташкил топган. Унинг элементиға юқорида санаб ўтилган геометрик ва ўсимликсимон нақшлар киради.

РАМЗИЙ НАҚШЛАР - эса кабутар, ўроқ ва болға, шер, балиқ давлат герби ва бошқаларни стиллаштириб тасвирланган нақш элементларидан ташкил топади. Усталар табиатдаги гул, барг новда, ғунча, кабутар, товус ва бошқаларнинг тузилишини, ўсиш қонун қоидалари, кўринишини синчиклаб ўрганиб, уларда турли нақш композициялар ишлаш учун ҳар хил элементларни стиллаштириб олганлар. Чунончи уста гулни стиллаштириб олишда унинг гўзаллигини қайси ҳолатдалигини (устидан, ёнидан ёки тагидан) кўринишини тасвирлашни излаб топади.

Ҳар қандай киши ганч ўймакорлиги, наққошлик, ёғоч ўймакорлиги ва бошқаларни ўрганиш учун нақш элементларини чизишни ўрганиши керак. Бу элементлар нақш ишлашнинг алифбеси ҳисобланади.

Бу машғулотда биз нақш элементлари барг, гул, маргула ва таноб, шкифта, боғлам ва сиртмоқларнинг турлари, номлари ва уларни чизишни ўрганамиз.

БАРГ - ўсимликсимон нақш элементи бўлиб, наққошлар томонидан табиатдаги ўкимлик баргини стиллаштириб олинган тасвири. Барг нақш композициясида тўлдирувчи ва ҳусн берувчи элементдир. Улар тузилишига кўра оддий ва мураккаб турларга бўлинади. Оддий баргларга уч барг, бодом барги, тол барги ва бошқалар киради. Мураккаб баргларга эса кўп барг, шобарг, садбарг ва бошқалар киради. Баргларнинг куйидаги турлари бор: чунончи, шобарг (шоҳона барг) энг катта барг, қўш барг, куп барг, чор барг (тўртта барг), хурмо барги, тол барги, анор барги, қашқарча барг, мадохил барг, кушбодом барг, қалампир барг, ноқ барги, самбит барг, бўтоқ барг ва бошқа 50 дан ортиқ турлари бор.

ГУНЧА - табиатдаги гунчаларни уста томонидан стиллаштириб олинган тасвиридир.

ГУЛ - табиатдаги гулларни наққошлар томонидан стиллаштириб олинган тасвири. Гул нақш композицияда тўлдирувчи ва ҳусн берувчи элемент бўлиб ҳисобланади. Гулларнинг ҳар хил турлари бўлиб, улар ўзига хос номланади. Чунончи уч - беш япроқли ойгул, лола гул, пахта гул, чинни гул, савсар гул, атир гул, гулафшон, гултожихўроз ва бошқалар. Гуллар тузилишига кўра оддий ва мураккабга бўлинади. Мураккаб гулларга писта гул, баргли гул ва бошқалар, оддий гулларга эса ойгул, лолагул, нухат гул ва бошқалар киради. Гуллар ҳар хил тузилишига эга бўлганлиги учун уларни ўзига хос номлари бор.

ШУКУФТА - ўсимликсимон нақш элементи бўлиб новдалар бир-бирини боғлаш ва юзаларни тўлдириш учун хизмат қилади. Шукуфта тузилиши жихатидан турлича бўлади: бир ерда кичик содда бўлса, иккинчи ўринда анчагина такомиллашган, учинчи ўринда икки томондан келаётган шукуфта қўшилиб мадохил ёки шунга ўхшаш шаклини ҳосил қилади.

БОҒЛАМ ВА СИРТМОҚЛАР – ўсимликсимон нақш элементлари, бўлиб, банди румий бофтанинг оддий тури ҳисобланади.

Икки танобли учинчи сиртмоксимон эгиб ўзига боғлашни сиртмоқ дейилади. Сиртмоқлар бир - бири билан чалкашиб утади, умумий кўриниши худди саккиз рақамни эслатади.

БОФТА - таноб айланиб ўтиб ҳосил қилган шакл. Ислимий нақш элементи. Бофтalar тўғри, эгри ҳамда аралаш чизиклардан ташкил топган бўлади.

МАРҒУЛА - қуш чизикли гажак, ўсимликсимон нақш элементи. У мисгарлик, наққошлик, ганчқорлик, зардузлик ва бошқаларда ишлатилади.

Агар бир новдани учида икки мағула ҳосил бўлган бўлса, уни қўшмарғула деб юритилади. Агар новда билан марғула тасвирланган булса марғулали новда деб юритилади. Нақш композициясида марғула ўлдарувчи элемент ҳисобланади.

БАНД - (новда) ўсимлик банди. Ўсимликсимон нақш элементи бўлиб, у гулларнинг новдаси ҳисобланади. Банд табиатдаги дарахт ёки ўсимликларнинг новдасини стиллаштириб олинган тасвиридир. Ҳар бир нақш элементи сингари банднинг ҳам композицияда қўлланишининг ўзига хос қоидалари бор. Масалан, банднинг аниқ бир ўлчамда бўлиши, композицияда гулларга нисбатан сақланиши, у нақшда гуллар, барглар ва танобларнинг тагидан ўтиши ва хоказо. Турли наққошлар композицияда банддан ўзига хос методда фойдаланадилар, шунинг учун ҳам нақшлар бир - биридан фарқ қилади.

Чунончи, Хоразм нақшида бандлар ҳам куртак ва барглар деярли бўлмайди. Новдаларнинг ўзи пружина сингари бир - бирига тўкилиб кетади. Бундан ташқари новда шохлаш Бухоро, Тошкент ва Самарқанд нусхаларидан кўпинча шукуфта билан шохлари бир - бирига мустахқамлашса, Хоразмликларда шукуфта ажратилмай ўрнига новдача қўшилиб кетади.

ТАНОБ ВА НОВДАЛАР - арабча чилвир, арқон деган маънони беради. Мураккаб нақшлар композицияси асосини ташкил этувчи негизи ва нақшга шакл берувчи чизик таноб деб аталади. Ўрта Осиё нақшларида бир хил йўғонликдаги чизик бўлиб, усталаримиз табиат манзарасида учрайдиган анхорнинг шартли деб олганлар. Наққош нақш композициясини чизишдан олдин биринчи навбатда таноб тортиб, кейин новдаларни чизади, сунгра новдаларни йўналишига мослаб гуллар жойлаштириб чиқади.

Усталар нақш композиция чизишда танобни биринчи режага қўядилар.

Таноб устидан ҳеч қачон, гул, новда ёки барг босиб ўтмади. Бундан ташқари таноб таг рангларни бир - биридан ажратиб туради. Таноблар хилма - хил бўлиб, бир композицияда таноб бошланганича узлуксиз давом этади, баъзи нусхаларда таноб икки нуқтадан бошланиб бир - бирига қараб йўналиб, бир - бирига чирмашиб тугалланади, яна бошқа нусхаларда таноб бир нуқтадан бошланиб икки томонга йўналиб тақсим четига бориб тугалланади. Таноб эгри, тўғри аралаш чизиклардан ташкил топган бўлиши мумкин. Агар композицияда таноблар кесиб ўтувчи рангли нақшларда ишлатилса, унда албатта иккаласи икки хил рангга бўялади. Агар бир хил рангда бўялса унда асосий шакл ўзини кўрсата олмайди. Таноблар бир - бирини кесиб ўтмай бир - бирига параллел бўлса, бундай нусхани "қуш танобли ислими" деб аталади. Агар тугалланган мусталиқ композиция бўлса, "қуш танобли намоён" деб аталади.

Композицияда таноб бирдан ортиқ ҳам бўлиши мумкин. Агар икки танобли композиция бўлса, бири бош, иккинчиси ёрдамчи таноб дейилади.

Наққошликда ишлатиладиган материаллар ва асбоблар.

Наққошликда жуда кўп материал ва асбоблар ишлатилади. Жумладан линейка, учбурчаклик, ўчиргич, транспортёр, циркуль, политра, нина, писта кўмир, қалам, мўйқалам-қилқалам, чакмақалам, жилвирқоғоз, лок, алифмой, бўяш учун гуаш акварель, калька, темпера-кумуш ва тилла халлар солинган хар хил идишчалар, стакан ёқи банка ишлатилади.

НАҚҚОШЛИК ФАНИ ЎҚУВ ДАСТУРИ

1-СИНФ

1-ярим йиллик

Мавзу:

1. Наққошлик санъати тарихи ҳақида
2. Наққошликда ишлатиладиган ўқув қуроллари
3. Наққошликда ишлатиладиган асбоб – ускуналар
4. Наққошлик материаллари турлари
5. Ўсимликсимон ва рамзий нақш элементларини чизиш геометрияси.
6. Техника хавфсизлиги қоидаларига риоя қилиш
7. Санитария-гигиена қоидаларига риоя қилиш
8. Наққошлик кўргазмаларига саёхат

II-ярим йиллик

Мавзу:

1. Оддий нақш намуналарини қаламда чизиш.
2. Бўёқлар турлари билан ишлаш.(гуашь,акварель темпера, ва мойли бўёқлар)
- 3.Темпера бўёқлар таркиби, бўёқлар сифатлилиги ва уларни сунъий ва табиий ёруғликдаги ҳолатлари
4. Турли хилдаги бўёқларнинг бир - биридан фарқи
- 5.Оддий нақш намуналарини бўяш.
- 6.”Ахта” ва “хока” тайёрлаш ва улардан фойдаланиш. (Бўр “мель”,елим қайнатиш, замаска тайёрлаш ишларини ўрганиш)
- 7.Техника хавфсизлиги қоидаларига риоя қилиш
- 8.Санитария-гигиена қоидаларига риоя қилиш

2-СИНФ

1-ярим йиллик

Мавзу:

1. Оддий нақш намуналарининг банд ва гулларини бўяш.
2. Оддий нақш намуналарининг гулларига тарғил бериш.
3. Оддий нақш намуналарининг оқ бандларини тортиш.
4. Оддий наққошлик устахонасининг жихозлаш қоидалари
5. Безак бериш ва пардозлаш ашёлари
6. Боғловчи ранглар ва уларни ҳосил қилиш
7. Олий ва паст навли оқ қоғозларда кўргазмали нақшлар тасвири
8. Техника хавфсизлиги қоидаларига риоя қилиш
9. Санитария-гигиена қоидаларига риоя қилиш

II-ярим йиллик

Мавзу:

1. Ёғоч махсулотларига нақш ишлаш усуллари
2. Оддий нақш намуналарининг обисини тортиш.
3. Махсулотларни тўйинтириш ва грунтлаш
5. Лак ва уларнинг турли хилларини ишлатиш
6. Композиция.
6. Лентасимон нақш тузиш ва уни бўяш.
7. Учбурчак ичида нақш композициясини тузиш ва уни бўяш.
8. Тўртбурчак ичида нақш композициясини тузиш ва уни бўяш.

3-СИНФ

1-ярим йиллик

Мавзу:

1. Айлана ичида нақш тузиш ва бўяш.
2. Қардош халқлар амалий санъатини ўрганиш.
3. Геометрик шакллар
4. Фарғона, Тошкент, Хива, Бухоро, Самарқанд наққошлик мактаблари.
5. Наққошлик усталаридан Саид Махмуд Норқўзиев, Мухаммад Солих, Жалил Ҳақимов, Тоир Тўхтажўжаев, Олимжон Қосимжонов, Ёқубжон Раупов, Анвар Илхомов, Комил Каримов, Абдулла Болтаев, Рўзмат Машарипов, Одамбой Ёқубов, Эшмурод Сапаев, Болта Жалилов ва бошқа усталарнинг ижоди билан танишиш.

6. Наққошлик устахонасида техника хавфсизлиги ва ёнғинни олдини олиш қоидаларига риоя қилиш

II-ярим йиллик

Мавзу:

1. Рамкалар ва қутчалар учун шакл излаш.
2. Содда нақш турларидан композиция ишлаш.
3. Рамка юзаларига оддий ҳошиябоп композиция нақшларидан чизиш.
4. Рамка турлари ва уларнинг ҳаётдаги аҳамияти.
5. Гулли гириҳ.
8. Намоён ва унинг турлари.
9. Техника хавфсизлиги қоидаларига риоя қилиш
10. Санитария-гигиена қоидаларига риоя қилиш

4-СИНФ

1-ярим йиллик

Мавзу:

1. Наққошлиқда ишлатиладиган ёғочлар ва дурадгорлик ишлари.
2. Ёғоч буюмларини нақшлаш.
3. Рамка, қутча ва бошқа буюмларни нақшлаш.
4. Стулчани нақшлаш.
5. Туринж.
6. Мунаббат нақш.
7. Техника хавфсизлиги қоидаларига риоя қилиш
8. Санитария-гигиена қоидаларига риоя қилиш

II-ярим йиллик

Мавзу:

1. Қирма усули.
2. Қабарик сиртли буюмларни нақш билан безаш.
3. Миллий хонтахталарни нақшлаш.
4. Ранг уйғунлигининг буюмдаги ижроси (қора қалам, тароқ), шаклларга мос нақш чизиш
5. Лавҳа юзаларини нақшлаш
6. Машиқур наққошлар усталар ижоди билан танишиш
7. Техника хавфсизлиги қоидаларига риоя қилиш
8. Санитария-гигиена қоидаларига риоя қилиш

5 - СИНФ

1-ярим йиллик

Мавзу:

1. Тўғри тўртбурчак, айлана ва бошқа кўп бурчак юзаларига нақш композицияси ишлаш
2. Нақшларни буюм юзасига тушириш, ранг уйғунлигини аниқлаш, турлаш ва пардозлаш
3. Кузгу, карниз ва бошқаларни нақшлаш.
4. Кўзгу ва карнизлар учун шакл топиш, тахта тайёрлаш ва уларни ясаш
5. Бадий наққошлик тарихи
6. Санъат музейларига саёхат
7. Техника хавфсизлиги қоидаларига риоя қилиш
8. Санитария-гигиена қоидаларига риоя қилиш

II-ярим йиллик

Мавзу:

1. Бадий наққошлик ҳақида кўргазмали суҳбат
2. Гулдон вазалар сервислар учун шакл ва композиция топиш.
3. Буюм юзаларига нақш композицияси тушириш, ранг уйғунлигини буюмдаги ижроси.
4. Гулдонлар, сервислар ва бошқаларни бадий безаш.
5. Гулдонлар, сервислар ва уларнинг турлари. Шаклларга мос нақш чизиш. Ахта ёрдамида шакл сиртларига тушуриш, бўйлаш, турлаш, сиёҳ қалам қилиш, локлаш.
6. Якка танобли ислими ҳақида қўш танобли ислими
7. Гулсиз ислими ёки навалардан ташкил топган нақш
8. Техника хавфсизлиги қоидаларига риоя қилиш
9. Санитария-гигиена қоидаларига риоя қилиш

АДАБИЁТЛАР

1. С.Булатов "Ўзбек амалий безак санъати". 1991 йил. Тошкент.
2. Ноткин Л.И. "Бухарская резьба по ганчу" Тошкент Госполитиздан УЗР.
3. С.Булатов "Наққошлик". 1991 йил. Тошкент.